

Wybrane problemy badawcze hodonimii na przykładzie analizy nazw ulic współczesnego Torunia

Badania placeonimów mogą dotyczyć różnych płaszczyzn: fleksji tego typu nazw własnych, ich obecności w uzusie, czynników wewnątrzno- i pozajęzykowych wpływających na zmiany nazewnictwa miejskiego, wreszcie jego funkcji w życiu społecznym. Przede wszystkim jednak w opisie hodonimów, tak jak w wypadku innych nazw własnych, istotne są również ich typy semantyczne i strukturalne, których określenie wymaga zazwyczaj rozwiązania wielu szczegółowych problemów badawczych. W ramach tych dwóch obszarów w artykule zostaną omówione problemy badawcze, które pojawiają się podczas analizy nazewnictwa miejskiego zarówno w płaszczyźnie semantycznej, jak i strukturalnej. W płaszczyźnie semantycznej są to: wzrost udziału nazw tematycznych i pamiątkowych a problem klasyfikacji nazw ulic na różnych poziomach oraz stosunek między podstawą motywacji nazwy a jej kategoryzacja. Natomiast w płaszczyźnie strukturalnej zostaną omówione następujące zagadnienia: brak indywidualnych wykładników strukturalnych i jego konsekwencje w opisie hodonimii, trudności z określeniem poziomu derywacji nazw podzielnych słowotwórczo i ich klasyfikacją strukturalną. Materiał wykorzystany w artykule to 840 hodonimów wyekscerpowanych z najnowszych planów Torunia oraz wykazu ulic otrzymanego od urzędu miasta. Zgodnie z przyjętymi założeniami analizowałam oficjalne nazwy ulic Torunia, których aktualność należy datować na listopad-grudzień 2015 roku.

We współczesnym nazewnictwie miejskim coraz większy udział mają placeonimy bez motywacji semantycznej, a więc pozbawione odniesienia do „realnych atrybutów elementów przestrzeni” (Handke 1992: 61). Taka zmiana tendencji nazewnictwa wiąże się przede wszystkim z rozwojem miejscowości, a w szczególności dużych miast, powiększających swój obszar o nowe tereny (Bałowski 2010: 286). W dzisiejszym świecie wytyczanie nowych ulic wymaga niezwłocznego nadania im nazw, które zostaną potwierdzone przez odpowiednie

organy administracyjne. Również konieczność zmiany nazw ulic już istniejących, czy to ze względów ideologicznych, czy w wyniku przyłączania sąsiednich wsi, w których nazwy ulic powielają wzorce obecne w danym mieście, powoduje przyrost hodonimów bez motywacji semantycznej. Poszerzanie zasobu plateonimów jest więc w dużym stopniu efektem działania czynnika administracyjnego, co przekłada się na zmianę udziału poszczególnych typów semantycznych w nazewnictwie danego miasta – zmniejsza się udział nazw posiadających odniesienie realno-znaczeniowe, wzrasta natomiast liczba nazw bez motywacji semantycznej: pamiątkowych, tematycznych i konwencjonalnych, które pojawiły się w nazewnictwie miejskim w XIX wieku i okazały się niezwykle produktywnym typem urbanonimów (Handke 2010: 358-363). W wyniku tych procesów zmieniła się również rola nazewnictwa miejskiego, które pierwotnie miało funkcję orientacyjną, a więc informowało o położeniu względem charakterystycznych obiektów miejskich (Balowski 2010: 284). Obecnie nazewnictwo miejskie służy innym celom:

Nazwy ulic przestały być traktowane jako tylko i wyłącznie znaki ułatwiające orientację w topografii miasta. Zauważono w nich możliwość nobilitacji, wyróżnienia, oddania szacunku czy uznania osobistościom życia społecznego. Za ich pomocą społeczność miejska zaczęła także wyrażać swój system wartości. Inaczej mówiąc, funkcja symboliczna nazw ulic i placów (...) zdominowała funkcję orientacyjną (Balowski 2010: 289).

Przekłada się to również na proces opracowywania klasyfikacji semantycznej. Wśród 840 hodonimów toruńskich znajdują się 252 plateonimy (30%) tematyczne (wyluczając nazwy pamiątkowe motywowane przez antroponimy), co stanowi znaczący odsetek w całym przebadanym materiale. Jest to duży i zróżnicowany zbiór jednostek takich jak np.:

- pozytywne określenia charakteryzujące ulicę: *Bratnia, Familijna, Nasza, Radosna, Romantyczna, Ustronna*,
- nazwy motywowane przez wyrazy odnoszące się do fauny oraz myślistwa: *Bażantowa, Bobrowa, Jastrzębia, Jelenia, Kozia, Krucza, Lisia, Łosia, Myśliwska, Niedźwiedzia, Orla, Rysia, Sarnia, Słowicza, Sokola, Wilcza, Żbikowa, Żurawia*,
- nazwy motywowane przez nazwy roślin: *Bananowa, Bławatkowa, Brzoskwiniowa, Czeremchowa, Figowa, Gryczana, Lawendowa, Łubinowa, Modrakowa, Morelowa, Owsiana, Pigwowa, Pistacjowa, Prosowa, Pomarańczy, Przyłuszczkowa, Renklodowa, Rodzynkowa, Ryżowa, Sadowa, Szałwiowa, Śliwowa, Warzywna, Winogronowa, Zbożowa*.

Opracowywanie klasyfikacji tego typu plateonimów następuje kilku trudności, które pojawiają się zwłaszcza na kolejnych poziomach kategoryzacji.

Stosunkowo łatwe jest wyodrębnienie nadrzędnych grup – dla przytoczonych przykładów będą to odpowiednio określenia charakteryzujące ulicę (*Bratnia, Familijna, Nasza, Radosna, Romantyczna, Ustronna*), nazwy motywowane przez nazwy przyrodnicze (*Bażantowa, Bobrowa, Jastrzębia, Renklodowa, Rodzynkowa, Ryżowa*) i nazwy motywowane przez nazwania ludzi. Natomiast wyodrębnienie oraz opisanie kolejnych poziomów klasyfikacji zazwyczaj bywa dużo trudniejsze. Wśród badanych przeze mnie hodonimów 175 (20,83%) jednostek zostało przyporządkowanych do kategorii nazw motywowanych przez nazwy przyrodnicze, z czego 104 plateonimy (12,38%) są motywowane przez nazwy roślin i ich części. Dalsza kategoryzacja tych jednostek wydawała mi się uzasadniona i wręcz pożądana z kilku względów. Duże zróżnicowanie nazw przyporządkowanych do tej grupy, np. hodonimów motywowanych przez nazwy kwiatów (*Sasankowa, Bławatkowa*), owoców (*Pomarańczy, Jeżynowa*), zbóż (*Owsiana, Jęczmienna*), umożliwia dalszą klasyfikację, dzięki czemu całościowa kategoryzacja semantyczna jest dokładniejsza i precyzyjniej wskazuje na typy semantyczne badanych nazw ulic. Omawiana grupa jest jednocześnie na tyle liczna w stosunku do ogółu materiału, że pozostawienie jej bez wewnętrznego podziału, mimo możliwości jego opracowania, mogłoby zostać uznane za błąd metodologiczny. Jej przeprowadzenie wiązało się jednak z wyborem jednego z dwóch kryteriów podziału: naukowego, odwołującego się do ustaleń biologii, lub opartego na wiedzy przeciętnych użytkowników języka. Drugie kryterium, mimo niewątpliwych zalet, jest niewystarczające ze względu na jego nieprecyzyjność. Łatwo bowiem na jego podstawie wydzielić nazwy kwiatów motywujące nazwy ulic (np. *Tulipanowa, Malwowa*) lub nazwy owoców w tej samej funkcji (np. *Pomarańczy, Brzoskwińowa*), trudno natomiast ustalić, czym zgodnie z tym kryterium jest np. leksem *bluszcz* motywujący hodonim *Bluszczowa*. Z tego względu odpowiedniejsze wydaje się kryterium naukowe, ponieważ umożliwia dokonanie szczegółowego podziału tak zróżnicowanego zbioru. Nie jest to jednak optymalne kryterium – jego wadą jest podążanie za naukowym, a więc ograniczonym do niewielkiej grupy użytkowników języka, postrzeganiem świata.

Analogicznych problemów klasyfikacyjnych nastroczają hodonimy odantroponimiczne, których intensywny rozwój doprowadził do deformacji systemu nazewnictwa miejskiego i utraty jego pierwotnych funkcji orientacyjnych (Handke 2010: 361). Dominację tego typu plateonimów można zauważyć w materiale toruńskim. Podobnie jak w wypadku nazw o charakterze tematycznym z punktu widzenia materiału toruńskiego jest to duża i zróżnicowana grupa, obejmująca 278 jednostek (33,1%) w badanym przeze mnie materiale, takich jak przykładowo:

- *Antoniego Antczaka, Antoniego Bagińskiego, Guliwera, Stefana Czarnieckiego, Jana Henryka Dąbrowskiego, Ludwika Kolankowskiego, Jochima*

Lelewela, Skierki, Samuela Lindego, Melchiora Wańkowicza, Kazimierza Wierzyńskiego, Jana Matejki, Tymona Niesiołowskiego, Balladyny.

Ograniczenie klasyfikacji do podziału na hodonimy motywowane przez nazwy postaci historycznych i fikcyjnych nie byłoby optymalnym rozwiązaniem zwłaszcza wtedy, gdy wiele plateonimów jest motywowanych przez nazwy lokalnych patronów, znanych zazwyczaj ograniczonej liczbie osób. Warto więc opracować niższe poziomy klasyfikacji tych nazw¹. Tu jednak pojawia się problem wyboru kryterium, które powinno zostać wykorzystane podczas kategoryzacji. Porządkowanie na podstawie wykształcenia lub wykonywanego zawodu może być właściwym wyborem, jednak w wypadku nazewnictwa toruńskiego okazało się niewystarczające. W badanym materiale znalazły się bowiem hodonimy motywowane przez nazwy osób zasłużonych w różnych dziedzinach (np. *Hugona Kołłątaja, Stanisława Wyspiańskiego, Eugeniusz i Janiny Przybyłów*) lub istniejących w świadomości społecznej w związku z ich dokonaniem pozostającymi bez związku z ich wykształceniem lub wykonywanym zawodem (np. *Gerarda Pająkowskiego, Tomasza Stawisińskiego*). W takich sytuacjach trudno wybrać jedno optymalne kryterium, które mogłoby zostać wykorzystane w przygotowywaniu klasyfikacji. Z tego względu dokonałam arbitralnego przyporządkowania, opartego jednak przede wszystkim na skojarzeniach, jakie dana osoba budzi w powszechnej świadomości. Do określenia tych asocjacji wykorzystywałam informacje zawarte w słownikach biograficznych i encyklopediach. Funkcjonalność tego kryterium przejawia się szczególnie w nazwach odosobowych upamiętniających działaczy społecznych i uczestników powstań. W wypadku takich hodonimów jak *Wandy Bukiewicz* lub *Ignacego Danielewskiego* kryteria wykształcenia albo wykonywanego zawodu są niewystarczające, ponieważ nie oddają właściwych motywacji nazewniczych. Należy jednak pamiętać, że przy takich kryteriach niektóre nazwy będą ostatecznie poddawane arbitralnej klasyfikacji. Przykładowo, trudno jednoznacznie przyporządkować hodonim *Hugona Kołłątaja* do jednej grupy, dlatego że patron ulicy był jednocześnie duchownym, pisarzem, działaczem społecznym, co umożliwia różnorodną klasyfikację tego plateonimu.

Problemy z klasyfikacją semantyczną mogą wynikać również z nieczytelnej podstawy danego hodonimu, co dotyczy w szczególności nazw podzielnych słowotwórczo, ale nieposiadających motywacji realno-znaczeniowej. Wśród hodonimów toruńskich te trudności pojawiły się przy takich plateonimach jak np.: *Husarska, Rolnicza, Harcerska, Spacerowa*. Niekiedy problem ten można

¹ Niektórzy badacze, np. H. Borek (1989) opisujący nazewnictwo miejskie Opola lub K. Zierhoffer, który zajmował się urbanonimami Ostrowa Wielkopolskiego (1989), nie pogłębiają klasyfikacji plateonimów odantroponimicznych i pozostają jedynie przy opisanu ich w jednej kategorii hodonimów motywowanych przez nazwy osobowe.

rozwiązać dzięki analizie źródeł i tekstów informujących o motywacjach poszczególnych nazw jak w wypadku plateonimu *Spacerowa* – wiedząc, że ulica ma służyć do spacerowania, łatwo zaklasyfikować tę nazwę do grupy hodonomów określających przeznaczenie ulicy. Trudniej jednak określić podstawę motywacji podzielną słotwórczo plateonimów *Husarska*, *Rolnicza* lub *Harcerska*. Niezależnie od poziomu, na którym doszło do derywacji, bez dokładnych informacji nie sposób określić, co jest podstawą danej nazwy – czy dla hodonomu *Rolnicza* jest to nazwa zawodu *rolnik*, czy może określenie działu gospodarki *rolnictwo*. Po dwie możliwości motywacyjne należy również rozpatrywać w wypadku hodonomu *Husarska* – czy podstawą motywacji jest nazwa formacji, czy nazwa żołnierza – oraz *Harcerska* – czy hodonom powstał w wyniku przekształcenia nazwy członka organizacji, czy podstawą jego motywacji jest nazwa organizacji. Tożsamość derywatów tworzonych od różnych podstaw bardzo utrudnia określenie właściwej podstawy plateonimu, co wpływa również na jego klasyfikację, ponieważ przyporządkowanie nazwy do odpowiedniej kategorii jest zależne od jej motywacji. Czym innym jest bowiem nazwa zawodu w wypadku hodonomu *Rolnicza*, czym innym zaś określenie działu gospodarki – te dwie podstawy wymagają ustalenia różnych grup semantycznych. W rozwiązaniu tego problemu mogą pomóc źródła i teksty zawierające informacje na temat nazewnictwa danego miasta. Jednak przy braku danych jedynym rozwiązaniem wydaje się arbitralna klasyfikacja poszczególnych nazw.

Na płaszczyźnie strukturalnej niezwykle istotnym problemem badawczym jest brak odrębnych wykładników strukturalnych dla nazewnictwa miejskiego. W przeciwieństwie do antroponimów i toponimów, które posiadają indywidualne wykładniki strukturalne umożliwiające przeprowadzenie przejrzystej klasyfikacji tych jednostek, w nazewnictwie miejskim derywaty są tworzone za pomocą tych samych afiksów co derywaty na poziomie apelatywnym. Ten fakt niekiedy znacząco utrudnia klasyfikację strukturalną plateonimów. Dotyczy to zwłaszcza hodonomów bez motywacji semantycznej, w wypadku których trudno ustalić płaszczyznę derywacji (np. *Owocowa*, *Malinowa*, *Sadowa*, *Zbożowa*), a co za tym idzie, nie sposób zaklasyfikować tych nazw do odpowiedniej kategorii strukturalnej bez zastosowania arbitralnych rozstrzygnięć.

Według ujęcia K. Handke (1970), przedstawionego w pracy *Semantyczne i strukturalne typy nazw ulic Warszawy*, w analizie formalnojęzykowej plateonimów można wyróżnić trzy grupy jednostek:

- 1) Nazwy bez kreacji formalnojęzykowej – ta kategoria zawiera hodonimy, które powstały w wyniku przeniesienia apelatywu lub nazwy własnej do klasy nazw ulic; proces ten odbywa się wskutek zmian semantycznych, bez udziału przemian strukturalnych.

- 2) Nazwy z kreacją formalnojęzykową² – do tej kategorii należą hodonimy powstałe wskutek przemian strukturalnych wyrazów pospolitych oraz nazw własnych.
- 3) Nazwy złożone – w tej kategorii znajdują się plateonimy powstałe w wyniku zestawienia ze sobą przynajmniej dwóch elementów językowych, składających się na człon określający nazwy ulicy; hodonimy utworzone w ten sposób mogą mieć postać złożenia lub zestawienia.

Jednoznaczne przyporządkowanie poszczególnych hodonimów, a w szczególności nazw podzielnych słowotwórczo, bywa problematyczne. W rozstrzygnięciu wątpliwości mogą być pomocne nazwy podstawowe w wypadku plateonimów motywowanych semantycznie, w których procesy słowotwórcze zachodzą na gruncie onomastycznym. Przykładowo, hodonimy *Bydgoska*, *Chełmińska*, *Droga Trzeposka*, *Szosa Lubicka* stanowią nazwy z kreacją formalnojęzykową, ponieważ określają ulice prowadzącą do tych miejscowości. Nie są to więc nazwy pamiątkowe, lecz kierunkowe, w wypadku których wskazanie realno-znaczeniowej motywacji nazwy pozwala na identyfikację toponimu (np. *Bydgoszcz*, *Chełmno*) jako nazwy podstawowej wobec hodonimu. W takich wypadkach do derywacji dochodzi na poziomie onomastycznym, co ułatwia przeprowadzenie klasyfikacji strukturalnej. Liczba nazw z motywacją semantyczną w materiale toruńskim jest niewielka, znacznie przewyższają je hodonimy, które trudno jednoznacznie zaklasyfikować do jednej ze wspomnianych grup. Ten problem dotyczy głównie nazw bez motywacji semantycznej, np. wielu plateonimów o charakterze tematycznym, takich jak:

- nazwy motywowane przez toponimy upamiętniające: *Aleksandrowska*, *Katowicka*, *Nowotarska*, *Piotrkowska*, *Skierniewicka*, *Słupska*, *Tarnobrzaska*, *Tarnowska*, *Zamojska*, *Zielonogórska*,
- nazwy motywowane przez nazwy ptaków: *Bażantowa*, *Bekasa*, *Pawia*, *Perkoza*, *Sokola*, *Sowia*, *Zimorodka*,
- nazwy będące pozytywnymi określeniami ulicy: *Cienista*, *Gościnnna*, *Relaksowa*, *Rodzinna*, *Romantyczna*, *Słoneczna*, *Wakacyjna*, *Wypoczynkowa*.

Trudno jednoznacznie określić, czy te plateonimy powstały w wyniku derywacji słowotwórczej nazw podstawowych na gruncie onomastycznym, czy może do zmian strukturalnych doszło na poziomie apelatywnym, natomiast na gruncie onomastycznym dokonały się jedynie zmiany semantyczne. Jak zauważają

² Terminy *nazwy bez kreacji formalnojęzykowej* oraz *nazwy z kreacją formalnojęzykową* zostały zaczerpnięte przez K. Handke z artykułu M. Jurkowskiego *Terminy geograficzne a nazwy własne* (1964).

D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012), które opisały nazewnictwo miejskie Łodzi:

Rozstrzygnięcie, czy zabiegi słowotwórcze miały miejsce na poziomie apelatywnym czy onomastycznym wymaga dokładnej znajomości przebiegu procesu nominacji, co w większości przypadków nie jest możliwe (...). Dodatkową trudność sprawia fakt, że słowotwórstwo nazw ulic nie posiada swoistych wykładników słowotwórczych odmiennych od słowotwórstwa apelatywnego. Przymiotnikowe derywaty słowotwórcze występujące w nazewnictwie ulic na ogół mają swoje apelatywne odpowiedniki (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 219).

Wobec braku możliwości jednoznacznego rozstrzygnięcia tej kwestii czasami konieczne jest arbitralne, ale jednocześnie konsekwentne, przyporządkowywanie takich hodonimów do wybranej kategorii nazw. Dzięki takiemu zabiegowi można wskazać, jakie wzorce strukturalne dominują w badanym nazewnictwie, a których form się unika. Należy również pamiętać, że za wyborem bądź co bądź arbitralnego rozstrzygnięcia często stoją pewne przesłanki uzasadniające w jakimś stopniu zastosowanie konkretnego rozwiązania. W przytoczonej grupie placeonimów motywowanych przez nazwy ptaków można zaobserwować dwie struktury, które na gruncie apelatywnym mogą być opisane jako derywaty przymiotnikowe odrzeczownikowe (*Bażantowa, Pawia, Sokola, Sowa*) oraz rzeczowniki w dopełniaczu liczby pojedynczej (*Bekasa, Perkoza, Zimorodka*). Takie zestawienie pozwala przypuszczać, że najpierw z inwentarza leksykalnego wybrano rzeczowniki, a następnie poddano je derywacji na poziomie onomastycznym. Nie objęła ona jednak tych rzeczowników, od których nie można utworzyć derywatów przymiotnikowych na gruncie apelatywnym (*Bekasa, Zimorodka, Perkoza*), w związku z czym na gruncie onimicznym zostały one zaadaptowane w postaci rzeczowników.

Badanie nazewnictwa miejskiego wymaga niejednokrotnie zmierzenia się z różnorodnymi problemami, takimi jak przedstawione powyżej kwestie: wzrost udziału nazw tematycznych i pamiątkowych a problem klasyfikacji nazw ulic na różnych poziomach, ustalanie podstawy motywacji nazwy a jej kategoryzacja, brak indywidualnych wykładników strukturalnych i wynikające z niego konsekwencje, trudności z określeniem poziomu derywacji nazw podzielnych słowotwórczo i ich klasyfikacją strukturalną. Problemy te pojawiają się zwłaszcza podczas badania współczesnego nazewnictwa miejskiego, które zwykle powstaje wskutek decyzji administracyjnych. Udział czynnika instytucjonalnego w tworzeniu hodonimów skutkuje wzrostem udziału nazw tematycznych, konwencjonalnych i pamiątkowych, które nie mają motywacji semantycznej, co utrudnia badanie ich struktury oraz ich odpowiednią klasyfikację. W związku z tymi trudnościami

należy dokładnie analizować poszczególne hodonimy w poszukiwaniu przesłanek wskazujących na możliwość zastosowania konkretnych rozwiązań. Zebranie możliwie najpełniejszego materiału źródłowego często pomaga w określeniu podstawy motywacji danego plateonimu oraz w jego analizie.

Bibliografia

- Balowski M., 2010, *Zmiana funkcji nazw ulic i placów (od funkcji orientacyjnej do funkcji symboliczno-lokalizacyjnej)* [w:] I. Sarnowska-Giefing, M. Graf (red.), *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, Poznań, s. 281-296.
- Bieńkowska D., Umińska-Tytoń E., 2012, *Nazewnictwo miejskie Łodzi, Łódź*.
- Borek H., 1989, *Nazewnictwo miejskie Opola dawniej i dziś* [w:] S. Urbańczyk (red.), *Nazewnictwo miejskie*, Warszawa – Poznań, s. 45-53.
- Handke K., 2010, *Konstrukcja i destrukcja systemu nazewnictwa miejskiego w polskich miastach* [w:] I. Sarnowska-Giefing, M. Graf (red.), *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, Poznań, s. 357-372.
- Handke K., 1992, *Polskie nazewnictwo miejskie*, Warszawa.
- Handke K., 1970, *Słowotwórcze i semantyczne typy nazw ulic Warszawy*, Wrocław.
- Jurkowski M., 1964, *Terminy geograficzne a nazwy własne*, „Poradnik Językowy”, z. 3, Warszawa.
- Zierhoffer K., 1989, *Nazwy ulic i placów Ostrowa Wielkopolskiego* [w:] S. Urbańczyk (red.), *Nazewnictwo miejskie*, Warszawa – Poznań, s. 55-65.

Selected hodonimy research problems, as exemplified by analysis of street names in modern Toruń

Summary

The article discusses the following selected research problems related to hodonimy analysis at the semantic and structural level: the increasing proportion of thematic and commemorative names in the light of classification of street names at various levels; the relationship between a name's motivational underpinning and its categorisation; absence of individual structural exponents and its implications for hodonimy description; problems with identifying the degree of derivation in derivative word forms and with their structural classification. Each of these problems is discussed in the context of street names in modern Toruń – and in each case the methodological tools are named, their use explained, and the results presented of these tools' application to compile a semantic and structural classification of street names in modern Toruń.

Key words: hodonimy, urban names, semantic classification, structural classification

Słowa kluczowe: hodonimia, nazewnictwo miejskie, klasyfikacja semantyczna, klasyfikacja strukturalna